

GRAMOFON İĞNESİ

Refik Halid Karay'ı anarken...

Refik Halid Karay'ı günümüzün okuru, günümüzün genç edebiyatseveri tanıyor mu? Önce bu soruyu gündeme getirmek istiyorum. Yanıtlanması hayli zor bir soru bu. Bir iki genç arkadaş, Refik Halid adını hiç işitmediklerini söylediler. İçlerinden biri: "Politikacı değil mi? Milletvekili galiba..." dedi. "Hayır, bir yazar..." dediğimdeyse, gazeteci olduğu kanısına vardı. Orta yaş öbeğindeki bazı dostlarım, Refik Halid'i hayal meyal hatırladılar. Okul kitaplarındaki ünlü "Eskici" hikâyesini unutmamış olanlar vardı. Bir iki hanım arkadaşın aklına Nilgün geldi.

Ünlü "Eskici" dedim. Anadilimizi sevmeyi bu hikâyeden öğrendiğimi nasıl yadsıyabilirim? Küçük bir çocukla yaşlı bir ayakkabı onarıcısı arasında, bir sürgünde, Arabistan'da geçen bu hikâye, anadilin bir hayat, yaşama kaynağı olduğunu haykırır durur: "Ağlama be! Ağlama be!" "Eskici başka söz bulamamıştır. Bunu işiten çocuk hiçkura hiçkura, katıla katıla ağlamaktadır; bir daha Türkçe konuşacak adam bulamayacağına ağlamaktadır.

"Ağlama diyorum sana! Ağlama!"

"Bunları derken onun da katı, nasırlanmış yüreği yumuşamış, şişmişti. Önüne geçmeye çalıştı, ama yapamadı, kendisini tutamadı; gözlerinin dolduğunu ve sakallarından kayan yaşların -Arabistan sıcakıyla yanan kızgın göğsüne- bir pınar sızıntısı kadar serin, ürpetic, döküldüğünü duydu." Gurbet Hikâyeleri'nin bu gizli banyosunu Refik Halid yazarken ağlamış mıdır diye düşünürüm kimileyin. Yazarların, düşünce adamlarının, sanatçıların sürgünde geçen yılları muhakkak ki bambaşka iç ödeşmelerle yüklü. Refik Halid, sürgünü değişik sebeplerle çokça tatmış bir yazarımız...

Nilgün'ün anan hanım arkadaşlardan birinin adı da Nilgün'dü. Nilgün'ü, o üç ciltlik Nilgün'ü, önce annesi okumuş. O zaman yeni nişanlıymış. Nilgün'le birlikte serüvenden serüvene koşmuş, Osmanlı İmparatorluğu'nun son günlerinden İkinci Dünya Savaşı'na, geniş bir zaman diliminde heyecanlar çekmiş, Nilgün mutlu olabilsin diye romancıya mektuplar yazmayı düşünmüş. Sonra Nilgün'ün mutluluğuna sevinerek, doğan ilk çocuğuna Nilgün adını takmış. Arkadaşım Nilgün'ün babası da romandaki Nilgün'ü çok severmiş. Arkadaşım Nilgün şimdi kırk yaşlarında. Adını çok seviyor.

Romanlardan gelen ad

O zamanlar romanların büyüleyici bir etkisi olmalıymış ki, bugünün kırkılık, elliik hanımlarının, beylerin adları roman kahramanlarından esinlenme. Hatta bu gelenek, Reşat Nuri'nin Çalkuşu'sundan başlıyor. Feride, birçok Türk kızına Çalkuşu sayfalarından çıkıp gelmiş bir armağan, yadigar ad. Hiçkırık'ın Nalân'ı ve Kenan'ı, Kerime Nadir'den yadigar adlar. Funda da. Refik Halid ise 1950'lerde bu etkilemeyi bir kez daha sağlayabilmiş ve Nilgün romanıyla Türk ailesi üzerinde iz bırakmış.

Nilgün çok mu güzel bir romandır? Evet çok güzel bir romandır. İlk bakışta bir serüven, hatta casusluk romanı sayılabilir. İç içe serüvenler, heyecan kasırgaları, sonra ne olacak merakı romanı sürükleyici kılar. Ama Nilgün, bir yandan da olağanüstü dili, o eşsiz Türkçe'si, zevkli anlatımıyla roman sanatını okura kendiliğinden sevdiren, duyumsatır. Sonra, geniş bir kültür yelpazesine açılır Nilgün. Sinemanın olanaklarından yararlanarak, o kuru, egzotik ülkelerde bol fantazili bir yolculuğa çıkarır. Dahası, Nilgün, Osmanlı artığıyla Cumhuriyet çocuğu arasında bir kültür, sevgi, şefkat bağı kurmayı dener. Nilgün'ün yazarının kişisel hikâyesi de böylesi bir akış gösterir: 18 Temmuz 1965'te yitirdiğimiz Refik Halid, 15 Mart 1888 doğumludur. Soy, Karakayışoğulları ailesine uzanmaktadır. Refik Halid bir süre Galatasaray Lisesi'nde okur; sonra Hukuk Mektebi'ni devam eder. Resmî öğrenim konusunda iştahsızdır. Zaten II. Meşrutiyet'te gazeteciliğe başlar. İttihat ve Terakki yönetimiyle arası açıktır: İlk sürgün; Sinop, Çorum, Ankara, Bilecik... Kurtuluş Savaşı sırasında muhalif bir tutum sergileyecektir. 1922, Refik Halid'in seçimi için artık bir umutsuzluk yılıdır. 1922-1938 arası Refik Halid, Beyrut ve Halçp'e kalır. Bütün o yıllarla inceden inceye alay edecek, Kurtuluş Savaşı konusundaki yanılığını

söylemekten çekinmeyecektir. Bununla birlikte muhalefeti de büsbütün elden bırakmaz. Atatürk'ün isteğiyle yurda dönmüş, etkin siyasetten uzak durmuştur, ama ömür boyu muhalif bir söylem geliştirmiştir. Türkiye'nin yarını için barışı, sansuz barışı, kalkınmayı gönülden arzu eder. Ne var ki, 27 Mayıs askeri hareketine yandaş olmaz. Ya da daha önceleri, İsmet Paşa devrini iğnelemekten bir türlü kendini alamaz. Yeni Ankara'yı eskisiyle kıyaslayan güzel denemesi yanında, Osmanlı payitahtının kültür değerlerini koruyabilmek uğruna da sayısız yazı yazar.

Yeni Ankara'da...

Refik Halid, bayındır, yeni Ankara'yı içtenlikle benimsemiştir. Demin andığım denemesinde Ankara'yı, yeni başkenti, bir simge şehir olarak görür. İttihat ve Terakki sürgünüdeyken gördüğü yıkık Ankara'nın yerine, modern bir kent kurulmuştur. Refik Halid yeni Türkiye'nin çağa hızla ayak uydurduğu kanısındadır. Geçmişin şatafatlı dünyası sona ermekte, yaşama tarzından meslek

okunsa, okuyanlar çok şaşıracaktı: Yetmiş beş yıl gibi hayli uzun bir zaman geçmesine karşın, eserde çizilen İstanbul, yeni zengin tipleri, yeni zengin görsüzlüğü ve yaşamayı hiç değişmemiştir. Değişen, olsa olsa, kılık kıyafettir. Belki bir iki de davranış, ifade şekli...

Memleket Hikâyeleri, Refik Halid'in ilk sürgününden verimlerdir, çoğu, Anadolu hayatının bilinmeyen, o güne kadar edebiyatımızda işlenmemiş yönlerine açılan hikâyeler. Refik Halid'in 1938'den sonraki eserleri edebiyat tarihçilerinin, eleştirmenlerin ya ilgisini çekmemiş ya da kişisel serüvenindeki iniş çıkışlı siyasal grafiği, Refik Halid konusunda yazmayı isteksiz kılmıştır. Bir eleştirmenimiz ondan söz açarken, 1939 sonrası eserlerinin para kazanmak amacıyla yazıldığını, yine Refik Halid'in sözlerine dayanarak vurgular. Şöyle demiştir Refik Halid: "Daima para kazanmak için yazdım. Edebiyat benim için yalnız bir vasıta olmuştur." 1955'te söylenmiş bu söz, bir bakıma, hayli yorucu bir ömrün edebiyatla,

tutanağa geçirmiştir. Boğaziçi'nde geçen Bu Bizim Hayatımız (1950), Arabistan coğrafyasındaki Dişi Örimcek (1953), Refik Halid'in kolay okunur romanlar yazmak kaygısını belgelediği gibi, usta yazarların kolay okunan romanlarda kimileyin ne çetrefil sorunları da hatırlatabileceklerini yansıtır.

Romanlardaki ikiz

Günümüz edebiyatı "ikiz" teması üzerinde çok durdu. Bu konuda yazılmış ilginç incelemeler okumak olası. İncelemelerin ötesine "ikiz" teması yaratımsal alanda da işlendi. Bununla birlikte Refik Halid'in adı hiç anılmadı. Ya okunmadığından, bilinmediğinden ya da önemsenmediğinden. Ama Refik Halid'in son romanlarında ikizlik, başlı başına araştırma konusu olabilecek özelliktedir. Daha Dişi Örimcek'in kadın kişisi, birbirinin karşısı iki kişilik sergiler, adeta ikiz iki kadın söz konusudur. Bu ikizlik, tarihi peyzajlarla örülmüş İki Bin Yılım Sevgilisi'de (1954) üçüze, dördüze.. yol alır. Kadın ve erkek, birbirinin ikizi

korunmasını temenni eder. Boğaziçi'nde daha şimdiden bir hatıra burukluğu duyumsanmaktadır. "Boğaziçi, Olduğu Gibi" yazısı yalnız bir semtin özelliklerinin korunmasına ilişkin tespitlerle yüklü değildir. Bu unutulmuş, çok önemli yazı, İstanbul mimarisinin neden yok olduğuna da bir belge sayılabilir: "Eskiliğin en çok yarattığı ve yeniliğin hiç de hoşlanmadığı yer Boğaziçi'dir. Orada çimento kalıbı modern inşaatı yasak edecek bir kanun maddesini, bakalım hangi zevk ehli ve tabiat sahibi devlet adamımız başaracak... 1939 New York sergisindeki Türk üslubu güzel pavyonumuzun resmine bakarken düşündüğüm şu oldu: Onu mesela Emirgan kıyısına kurmak! Suadiye ve Florya'ya yakıştıramadım." İstanbul, 1940 eşliğinde Boğaziçi mesirelerini moda dışı saymakta, Suadiye, Florya, biraz da Büyükkada rağbet görmektedir. Handiye terk edilmiş, Boğaziçi'nin görüntüsünü Refik Halid şöyle dile getirir: "Evet, Boğaziçi harap bir haldedir. Yakık bir yankıtur, hazin ve boştur. Eski devirlerin büyük ailelerinden kalma kocaman yalılar çöktükür;

bahçelerinde tarhlar silinmiş, yerlerini otlar ve sarmaşıklar kaplamıştır; mermer arslan ağzlarından akan sular kesilmiş, havuzlar kurumuştur; denizin dili törpüden daha keskin ve hain çıkmış, kalın meşe direkleri yemiş, binaları çöktürmüştür." Ne var ki Boğaziçi'nde pitoresk, o 1940 başlangıcında henüz silinmemişti. Henüz bir umar kapısı aralanabilir: "Boğaziçi şimdiki haliyle, olduğu gibi, yarı harap, yarı mamur, yarı mahzun, yarı şen, her zamanundan, her devrinden daha güzel, daha cazibelidir; onu bu şekilde sevelim. Çok keser sesi, çok çimento kokusu istemez: Perileri kaçırmayalım!"

İstanbul yazıları

Ama periler kaçıp gideceklerdir. Refik Halid'in -tabii başka yazarlarımızın, kültür adamlarının- Boğaziçi, İstanbul konusundaki değerli yazıları şehrin mimarisinden ve çevre düzeninden sorumlu olanların ilgisini çekmemiştir. Bu yazılardaki ciddi kaygılar, öneriler, derlenip toparlanış çareleri bugün sarank sayfalar arasında tek tük meraklısının yüreğini sızlatmaktadır. Sonuçta, olduğu gibi Boğaziçi yerine, artık olmadığı gibi bir Boğaziçi'yle İstanbullu baş başa kalır. Yalnız Boğaziçi de değil. Refik Halid'in anlattığı Kadıköy'ünden, Suadiye'den, Bostancı'dan, Florya'dan, Adalar'dan en küçük bir iz bulabilmek olası günümüzde. Hatta sözümona korunma altına

Refik Halid yeni Türkiye'nin çağa hızla ayak uydurduğu kanısındadır. Geçmişin şatafatlı dünyası sona ermekte, yaşama tarzından meslek kollarına, birçok değişim, Türkiye'de filiz vermektedir. Refik Halid, yenilikleri hiçbir eserinde reddetmez. Bununla birlikte köklü bir geçmişin yarına olanaklar sağlayacağı düşüncesindedir.

Geriye ne kalıyor? Yetişmekte olan genç kuşağa Refik Halid'i tanıtamıyoruz, okutamıyoruz, sevdiremiyoruz. Onu kıyısından köşesinden okumuş olanlar, çoktan unutup gitmişler. Geriye kalan, otuzuncu ölüm yılında şu satırları çiziktirmek. Bununla birlikte edebi hazine saklı duruyor.

kollarına, birçok değişim, Türkiye'de filiz vermektedir. Refik Halid, yenilikleri hiçbir eserinde reddetmez. Bununla birlikte köklü bir geçmişin yarına olanaklar sağlayacağı düşüncesindedir. Sözelimi dil, anadilimiz... Duru Türkçe'nin ilk ustalarından Refik Halid, kendi dilinin kaynaklarını Yunus Emre ve Karacaoğlan'da bulur. Duru Türkçe'nin konuşulan dilde zaten güzelliğini, inceliğini yüzyıllar boyu sürdürdüğü kanısındadır. Bakın, anılarını kaleme getirdiği Minelbab İlelmihrab'ın önsözünde ne diyor: "Yazılı tarihi 1923'tür. Bazı sebeplerle bir türlü kitap şekline giremeyen Minelbab İlelmihrab, şimdi elinizde ise bunu eski ve yeni okuyucularımızın ısrarı isteklerine borçluyum. Şu vakti eserin lisanı benim başka yazılarında olduğu kadar sade değildir. Konu icabı resmi kitabete kaçan kelime ve üsluba rastlanacaktır."

Bununla birlikte "sade lisan"dan yana Refik Halid, Türkçe'nin yüzyıllarla ölçülebilecek asil yapısının bozulmasına karşıdır. 1906 sonrası kaleme aldığı son anı yazılarında Türk Dil Kurumu'nun turettiği kelimelerle yıldızının barışmadığını, barışmayacağını açık açık söyler. Dilde ılımlı bir tutumu önermekte, yüzyılların dile taşıdığı Arapça, Farsça kelimeleri gönül rahathığıyla kullanmaktadır. İşte bu maddet seçimleri, tutumları Refik Halid'i gündem dışı bırakmıştır. Eserinden söz açanlar, genelde hep, 1920 tarihli İstanbul'un Bir Yüzü romanıyla, ondan bir yıl önce yayımlanmış Memleket Hikâyeleri üzerinde durmakla yetinirler. İstanbul'un Bir Yüzü, İstanbul'u, II. Abdülhamid döneminde Birinci Dünya Savaşı sonlarına kadar, acı-tatlı bir hava içinde, ısrırgan dille, teşrih masasına yatırır. Aristokrasinin olmadığı toplumsal düzende paranın el değiştirmesi, gelgeç bir burjuvazi yaratması, bu romanın satır aralarında okunabilir. İstanbul'un Bir Yüzü günümüzde

sanatla ödeşmesi, ülkemizde edebiyata, sanata verilen önemli bir hesaplaşması olarak da okunabileceken gözden bu yönü kaçmıştır. Artık yorgun, ama ironiyi elden bırakmamış bir Refik Halid konuşmaktadır: "Ben yaşadığım müddetçe hayata bağlı bir insanım. Benim için bir tepsi dolusu nefis ve buzlu meyveden alınacak zevk, ilerde tadılacak muhtemel zevklerden çok daha mühimdir." Oysa eserinde o nefis ve buzlu meyveleri, Türkçe'nin en kıvrak anlatımıyla tasvir etmiş; çiçekler bitkiler, meyveler, yiyecekler konusunda Türk edebiyatının belki de en başarılı natüromt ressamı olmuştur. Romanlarında, denemelerinde karşımıza çıkan o natüromtlar, klasik bir resim ustasının olanca sanatını yansıtır.

Eleştirmenlerin suskusu

Zaten sayısı adamaklı az olan eleştirmenlerimiz, Refik Halid'in eserine toplu olarak bakmayı, bu eseri inceden inceye irdelemeyi nedense gereksinmediler, demeye getirmiştim. Oysa eserinin yelpazesi nelere, nerelere açılmıyor ki! Sürgün (1941) entrik etrafında döner bir hanedan ailesinin çok tipik bir örneğidir. Bugünün yazıklanmalı son Osmanlılar edebiyatının tam karşısında saptanz Refik Halid'i: Savruk, mirasyedi Keramet'in Efendi, kanları, kızları, ne sarayda ne de şimdi sürgünde herhangi bir içten kültür arayışı içindedirler. Sürgünün yarattığı bir trajedi söz konusudur, ama sürgündekilerin iç yüzü de öyle iç açıcı değildir. Anahtar (1947) evlilikte eşlerin birbirine bağlılığı konusunu işler görünürken, İkinci Dünya Savaşı gölgesindeki İstanbul'u, İsmet Paşa Ankara'sı'nın siyasal tutumunu, harp vurguncularını adeta günü gününe

olarak yüzyıllar boyu sürüp giderler. Demokrat Parti öncesinin toplumsal ortamını çok canlı biçimde yansıtan ve Demokrat Parti'nin iktidar sebeplerini saptayan Bugünün Saraylısı'nda (1954) Aşken yalnız ikizini barındırmakla kalmaz, bir sanrı odağı gibi, her iki görüntüsünü de romanın öteki kişilerine ve okura nakşeder... Romancı Refik Halid'in yanı başında deneme, kronik, fıkra yazarın, anı yazarın Refik Halid de edebiyatımız, kültürümüz adına bir anıttır. Otuzuncu ölüm yılında besbelli ilgili devlet kuruluşlarının aklından bile geçmeyen Refik Halid, her şeyden önce bir İstanbul tutanakısındır. Daha 1910'lardan başlayarak Boğaziçi'nin korunması gerektiğine inanır. Hemen Boğaziçi diyorum, İstanbul'da Boğaziçi'nin kaybolup gideceğini, Refik Halid, Boğaziçi sevdalısı Abdülhak Şinasi'den bile önce ayırt etmiştir.

O dönemdeki yazılarında Boğaziçi'nde refahi, savaşların ve iktisadi çöküşün ypratığını özellikle vurgular. Bütün o mimari eserlerden, insan eliyle evcilleştirilmiş, şekil verilmiş, bezemmiş bitki örtüsünden gelecek adına endişeleri vardır. Yalılar göçüp gitmekte, yalıların kafesli pencereleri gerisinde hayli yoksul, yoksulluğa düşmüş kişiler göze çarpmaktadır. Bitki örtüsüne gelince, işte koca koca korular, yakacak odun niyetine baltalanmaktadır. 1920'lerin başlangıcındaki Boğaziçi, aynı görünümü sürdürür. Şimdi biraz daha yıkık yıpratır her şey. Rumeli kıyısı gitgede Levanten dünyasının yaşama mekânı olmuştur. Anadolu kıyısında adeta bir sonu bekleyen hazin bir görünüm söz konusudur.

Boğaziçi

Refik Halid yurda dönüşte 1939 tarihli "Boğaziçi, Olduğu Gibi"yi yazar. Burada Boğaziçi'nin eski süfnetini kaybetmiştir. Ama yine de izdüşümler söz konusudur. Refik Halid onların

